

AZ „OSZTATLANUL KAPOTT ÖRÖKSÉG”¹

A „Mi a magyar?”-vitákról

Válaszolni a válaszolhatatlanra, megkísérelni a lehetetlent. Újra és újra, a feleletek sikertelenségén sohasem elkeseredve, mindig más szempontokat keresve. Nem a dolog hiábavalóságán búsulva, inkább felismerve: mégiscsak van a „Mi a magyar?” kérdésének értelme. Minden helyzetben, minden korban másként reagálunk ugyan rá, hiszen a tartalma is állandóan változik – de valahogyan reagálnunk kell, mert a kérdésben rejlő és sokakat érdeklő probléma nem söpörhető csak úgy egyszerűen a szőnyeg alá. Attól, hogy azt mondjuk: nem létezik, és egyébként is értelmetlen nemzetkarakterről beszélni, különösen annak mivoltát kutatni, a dilemma még nem szűnik meg, tovább hat és él. A többség elfogadja, hogy – még ha nagyon sokszínű megjelenésben is, de – van valamiféle magyar(os) jelleg, és nap mint nap – különösen, ha „idegen”, más nyelvű környezetbe kerülünk – ennek számos bizonyítékát véljük fölfedezni. És valószínűleg minden nemzet hasonlóképpen érez.

Talán fontosabb, hogy miként határozzuk meg a magyarságunkat. Vajon valami ellen vagy valami mellett? Ha az utóbbit teszem, kizárom-e a számomra kevésbé szimpatikus jelenségeket, történeti és jelenbéli személyeket belőle?

Nekem mindig is a határozott, a kötődéseit őszintén megvalló, ám a másik – sokszor az enyémtől különböző, ne adj’ Isten!, azzal homlokegyenest szemben álló – álláspontját is elfogadó felfogás volt rokonszenves. Mindig vallottam, hogy saját szakterületemen, a történettudományban is egyszerre többféle igazság létezhet: egy-egy esemény vagy egyéniség értékelésekor, számos eltérő szempont alapján, különböző – egymást néha szinte kizáró – vélemény megfogalmazása is lehetséges és érvényes. Úgy, hogy mindegyik korrektül igazolható, s a maga módján valós. Valahogy hasonlóképpen gondolkozom a nemzetkarakterről is.

Hiszen több mint évezredes Kárpát-medencei históriánkhoz ugyanúgy hozzátartozik Szent István és Koppány, I. Ferdinánd és Szapolyai János, Rákóczi és Károlyi Sándor, Széchenyi és Kossuth – vagy akár Görgey és Kossuth, Deák és Kossuth –, mint Tisza István és Károlyi Mihály vagy – ad absurdum – Kun Béla és Szálasi Ferenc. Mindnyájan a magyar jövőt igyekeztek így-úgy alakítani, s jó szándékuk – az utóbbi kettő kivételével, de talán még tőlük sem tagadhatjuk meg teljesen – vitathatatlan.

S bár Kun Béla és Szálasi vállalhatatlan örökséget hagytak maguk után, a többiek közül is bajos lenne mindenki által elfogadott példaképet választani. Mint az utóbbi esztendő emlékmű-állítással és emlékezetpolitikával kapcsolatos vitái is bizonyítják, egyesek egyikük, mások a másikuk igaza mellett törnek lándzsát. És – ha nem is egyformán argumentálhatóan – valamennyien részben helyesen vélekednek. Hiszen kétségtelen, hogy a felsoroltak mindnyájan a magyar történelem megkerülhetetlen személyiségei voltak, s ebben vagy abban helytállóan cselekedtek.

De miért ne beszélhetnénk róluk így: Szent István és Koppány, Széchenyi és Kossuth? Miért mindig csak oppozíciókban, vagy-vagyokban tudjuk értelmezni a múltunkat és a jelenünket? Megengedő álláspontom persze nem jelenti azt, hogy ne lennének preferenciáim, hogy ne tartanám valamelyiküket nagyobb, fontosabb, meghatározóbb egyéniségnek, mint a másikat. Számomra

¹ A tanulmány az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

mindig is többet jelentett Szent István és Széchenyi, de ennek ellenére is igyekszem – és általában képes is vagyok – megérteni azokat, akik Koppányt vagy Kossuthot tartják jelentősebbnek. (Rögtön módosítok: Koppányt persze kevésbé értem, de – ha nem akarják dogmává emelni a nézeteit – mégis elfogadom lehetséges választásként.) A történettudományban és a részben ezen alapuló nemzetkarakterológiában soha sincs egyetlen objektív igazság, csak – jó esetben objektív vizsgálatokon alapuló – szubjektív értékelések és érzelmi azonosulások sorát fogalmazzuk meg más és más módon. Távol áll tőlem, hogy relativizáljam ezeket, hiszen a tények mindig tények maradnak (pl. a mohácsi csata 1526. augusztus 29-én, és nem 1932. november 3-án volt, Mátyás magyar királyként, és nem román fejedelemként uralkodott), ám a hozzájuk vezető megközelítési és vizsgálati módok, értelmezési próbálkozások, hála Istennek, sokfélék, és gyakran egymásnak is ellentmondóak.

És miről is vitatkozhatnánk időről időre, ha nem így lenne?

Vajon miért nem fér meg egymás mellett Wass Albert és Kassák Lajos, Tormay Cécile és Török Sophie? Nota bene: Tormay, még ha az életművében kizárólag a – minden ellenkező híresztelés dacára sem kulcsfontosságú – *Bujdosó* könyvet tekintjük is, valószínűleg sokkal magasabb esztétikai minőség létrehozója, mint Török. De mint oly sok mindenre és mindenre, rá is a politikai megítélés és torzítás elsődlegessége hatott, felülírva mindenféle irodalmi, esztétikai mérlegelést. Napjainkban a jobboldali elfogultsággal nehezen vádolható Grendel Lajos kellett ahhoz, hogy ismét *irodalmi* szempontból értékelhessük a munkásságát.²

Márpedig oly kevesen vagyunk, és oly kevés, mások által is elismerten, nemzetközi mércével mérhető értékünk van – mint Kosáry Domokos nagyon bölcsen többször is említette nekem Hóman Bálint kapcsán –, hogy bűn lenne a meglévőket bármilyen ideológiai felfogás alapján elvetnünk. Senkit sem szabad letagadni a nagyjaink közül, bármilyen álláspontot képviseltek is. Amúgy sem az elvetendő szélsőségek (voltak) jellemzőek a szellemi életünkre. Ugyanakkor az utóbbi két évszázadban – amióta a nemzetállamok létrejöttétől egyáltalán okkal beszélhetünk a nemzeti jellegzetességekről – mindig is hiányzott a *nemzeti minimum*. A két világháború között talán ezt jelentette az akkori – ma már elképzelhetetlen – legkisebb közös politikai többszörös, a revízió követelése, amelyet a szélsőjobbtól a szélsőbalig minden csoportosulás egyaránt magáénak vallott. (Még akkor is, ha a revízió követelésének mértékében nem mindig osztották egymás véleményét.)

Vajon mi lehetne ez a nemzeti minimum? Talán az, hogy elfogadjuk az 1849-es magyar kultuszminiszter, Horváth Mihály – aki 1867-ben, közvetlenül a koronázása előtt tartott előadást Erzsébet királynénak az 1849-es magyar függetlenségi harc történetéről – 1869-es meghatározását a hazáról. Eszerint a történelem „[...] ébreszti leghatékonyabban keblünket a haza hű s kitartó szeretetére, ez ismertet meg bennünket a hazával, ennek egész terjedelmében.

Mert – miként egy francia író mondja – a haza sem nem pusztá fogalom, sem nem csupán azon föld, melyet bizonyos határok közt a nemzet jelenleg a magáénak nevez. A haza összetett lény, melynek van teste is, lelke is. Testét képezi a talaj, melyen születünk, a faj, melyhez tartozunk, a nyelv, melyen első gondolatinkat s érzelmeinket kifejezni tanultuk, a hegyek, síkok és folyamok, melyek szülőföldünket ékesítik, a termények, melyek e földrésznek fő jellegét képezik. Lelkét pedig teszik az emlékezetek, szokások és erkölcsök, a mondák és regék, a viszontagságok, remények és bánatok, melyek fajunkat közösen illetik, azon szellemi s erkölcsi tőke, amely e hazában lakott nemzedékek munkálkodásainak, életének eredménye; más szóval: maga a haza történelme.

A hazának e fogalma szerint magától is értetik, hogy ahhoz nemcsak azok tartoznak, kik jelenleg határai közt élnek, hanem a már letűnt nemzedékek is egyaránt [...].³

Horváth Mihály itt minden bizonnyal Ernest Renan, a neves francia író, filozófus és orientalista megfontolandó szavaira utalt: „A nemzet lélek, szellemi alapelv. Ezt a lelket, ezt a szellemi

² GRENDEL Lajos: *A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században*, Pozsony, Kalligram, 2010. 162–164.

³ Horváth Mihály elnöki megnyitó beszéde a Magyar Történelmi Társulat Ipoly-Ságon 1869. sept. 20-dikán tartott vidéki gyűlésén. *Századok*, 1869. 8. füzet, október, 514.

princípiumot két dolog alkotja, mely azonban voltaképpen egy. Az első a múltban gyökeredzik, a másik a jelenben. Az egyik: emlékek gazdag örökségének közös birtoklása, a másik: a jelenlegi megegyezés, vágy arra, hogy közösen éljünk, annak szándéka, hogy a továbbiakban is kamatoztassuk az osztatlanul kapott örökséget.⁴

Az osztatlanul kapott örökség azonban – nem csak a magyarok, de más nemzetek esetében is – már régen fölbomlott. Vagy talán mégsem teljesen? Hiszen 19. és 20. századi történelmünk legfontosabb és legdicsőségesebb eseményei: az 1848/49-es forradalom és szabadságharc és annak 1956-os párja mintha – még ha csak rövid időre is – összeforrasztották volna a magyarságot. Trianon elutasítása pedig – politikai szimpátiától függetlenül – szintén általánosnak volt tekintendő. Ugyanakkor tisztában kell lennünk azzal a paradoxonnal, hogy a szinte kizárólag negatív következményekkel járó – a magyar nemzettudatot mindmáig bénító – trianoni békeszerződésnek „pozitív” hatásai is voltak. Először is: mivel a Habsburgok 1526-tól 1918-ig Magyarország uralkodói tisztét is viselték, a magyarok négyszáz esztendőn át éltek – egy civakodásokkal teli házassághoz hasonló – államközösségben az osztrák tartományokkal. Ennek volt „köszönhető” a magyarságot a 17. század végétől – de ha úgy tetszik, már a 16. század húszas éveitől – megosztó, részben napjainkig ható szembenállás, amely a magyar Szent Korona országainak teljes függetlenségéért harcoló „kurucok”, illetve a magyarok megmaradását a Habsburg Birodalmon belül, a belpolitikai önállóság fenntartásával megvalósítani kívánó „labancok” között feszült. Ahogyan azt Szekfű Gyula – német példa nyomán – megfogalmazta: a „kismagyar” (kuruc) és a „nagy magyar” (labanc) út ellentéte volt ez. Szekfű alapján továbbgondolva ez protestáns–katolikus, tiszántúli és dunántúli ellentétpárokat is jelentett. Nyilvánvalóan erősen egyszerűsített általánosításokról van szó, amelyek azonban mégis tetszetősek lehetnek, sőt alapvető vonásaikban talán meg is állják a helyüket.⁵

Mindennek háttérében az állt, hogy Magyarország 1526-tól sohasem volt teljesen önálló állam, még az 1867-es kiegyezés után sem. 1918-ban viszont visszanyerte hosszú évszázadok óta vágyott függetlenségét; már nem csak bel-, de külpolitikáját is szabadon intézhette, maga tervezhette, irányíthatta. A másik, Trianonból adódó „pozitívum” pedig az volt, hogy Magyarország egy soknemzetiségű, a 19. század második negyedétől nemzetiségei állandó belső nyomásával és önállósodási (a század végétől már elszakadási) törekvéseivel megbirkózni kénytelen államból 1918-ban egy csapásra a térség leghomogénebb nemzetállamává vált; nemzetiségi problémákkal nem vagy alig kellett tovább küszködnie. Ehhez társult még, hogy Magyarország városiasabb, iparosodottabb, sűrűbben lakott, nagyobb létszámú értelmiséggel és erősebb középosztállyal bíró állammá vált, mint amilyen az első világháború előtt volt. Az már más kérdés, hogy ebben szerepet játszott a mintegy 400000 főnyi, szülőföldjéről a csonkahazába repatriáltak – többnyire egykori állami alkalmazottakból álló – tömege. (Ami persze komoly konfliktusokkal és az amúgy is a gazdasági csőd szélén álló magyar államkassza rendkívüli megterhelésével járt, hiszen a menekültek négyszázazres serege az akkor nyolcmillió Magyarországi lakosságának 5%-át tette ki.) Az állam elvesztette legelmaradottabb régióit (Kárpátalja és Székelyföld) is, ugyanakkor azonban nagy múltú és kultúrájú városok – és azok többnyire szintén gazdag vonzáskörzetei – is a határokon túlra kerültek (Pozsony, Komárom, Kassa, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Kolozsvár, Szabadka, Újvidék stb.), ezzel is növelve Budapest már addig is tapasztalható vízfejlését. Ráadásul a magyar nyelvű

⁴ RENAN, Ernest: Mi a nemzet? In: Bretter Zoltán–Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány, 1995. 185.

⁵ Bár magát a kismagyar–nagy magyar kifejezést alig használta, Szekfű erre vonatkozó koncepciója már a *Mit vétetem én?*-ben (1916) és a *Magyar állam életrajzában* (1917) is megjelent, lényegét azonban bővebben a *Három nemzedék* második kiadásának előszavában (1922) fejtette ki (hogy aztán a *Magyar történet* köteteiben a 16. századot követő magyar fejlődés egyik alaptételévé tegye): „Amint a porosz történetírás, Sybel és Treitschke és követőik a porosz államnak, a Hohenzollern-dinasztiának és az északi német, protestáns államoknak a nemzeti érdemeit hajlandók a déli és rajnai németiség rovására emelni ki és ezáltal az egész németiséget egybefogó nagynémet ideával szemben kisméretű körre foglaltatni, ennek hasonlóságára jelölhetnénk meg az utolsó félszázadnak tisztán a nemzeti függetlenség érdekei iránt érdeklődő erdélyi történetírását a minden magyart, kurucot és labancot átfogóval ellentétben – kismagyar történetírásnak [...]. [...] én már korábban felszabadultam az egyoldalú kismagyar ideológia alól és utána szinte egyedül – ezt nem büszkeséggel, sajnálattal mondom – próbáltam meg kuruc és labancnak történeti szintézisét adni [...]” (SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*². Budapest, Élet, 1922. 44.)

vidéki polgárság szellemi központjainak a többsége is Magyarországon kívülre helyeződött, súlya és szerepe a repatriálások miatt is jelentősen csökkent. Pedig ezek a közösségek – részben éppen a környezetükből adódó interkulturális képességeik révén – általában az „európai mintakövetés” és a „nemzeti öncélúság” egészséges egyensúlyát hordozták magukban.

Már a két világháború közötti időszak meghatározó vallás- és közoktatásügyi minisztere, Klebelsberg Kuno is felismerte, hogy a dualizmus idején a magyar politika két fő problémája az Ausztriához való viszony és a nemzetiségi kérdés volt, a világháborús összeomlás után azonban mindkettő belpolitikai természete megszűnt, külpolitikai jellegűvé vált. Hiszen a magyaroknak már nem a történeti államukban élő nemzetiségekkel és a velük közös birodalmat alkotó németekkel–osztrákokkal szemben kellett meghatározniuk magukat, hanem az új európai valósághoz kellett, kénytelen-kelletlen, de valahogyan illeszkedniük. Külpolitikai tekintetben pedig már nem a status quo fenntartása volt a fő céljuk, mint a dualizmus idején, hanem sokkal inkább az adott európai politikai helyzet megváltoztatása, a revízió révén. Addigi politikai töltetüket így mind az Ausztriával való kapcsolatok, mind a Magyarországon belüli nemzetiségi ellentétek elveszítették, ugyanakkor történeti szempontból fontosakká és érdekessékké váltak.⁶

Emiatt is kapott olyan kitüntetett szerepet a történettudomány a két világháború közötti Magyarországon. Hiszen szinte minden magyar értelmiségi arra kereste a választ: hogyan jutottunk el idáig, mi vezetett az ország felosztásához és területeink elvesztéséhez. S ebben milyen része volt saját hibáinknak, netán bűneinknek, illetve mennyiben volt ez külső körülményeknek köszönhető? Milyen „történeti jogokra” hivatkozva követelhetjük majd vissza az elveszített területeket? Hogyan vezetett a magyarországi nemzetiségek fejlődése az elszakadás kimondásához?⁷

Az utóbbi kérdés tárgyalása amiatt is nélkülözhetetlen volt, mivel a környező népek identitását már a 19. század negyvenes éveitől megszabta és mindmáig erősen befolyásolja a magyarokhoz való viszony. Szerintük igenis volt és létezik magyar nemzeti jelleg és jellem. Még akkor is, ha ez az ő elképzeléseikben csaknem kizárólag negatív tartalmakkal társul. A magyar feudalizmusról, döllyfösségről, gögről, szociális érzéketlenségről, agresszivitásról és fennhéjázásról, az ezeréves magyar elnyomásról napjainkban is szajkózott, elsősorban román, szlovák és szerb szólamok alapján sok hamis és rosszindulatú elemet hordoznak, mégis van valóságalapjuk. A Kárpát-medencei nemesség ugyanis magyar vagy döntő többségében elmagyarosodott, szociálisan – egyébként európai sorstársaihoz hasonlóan és az akkori gondolkodásmódnak megfelelően – általában érzéketlen társadalmi réteg volt. Ráadásul a dualizmus idején kétségtelenül erősödött a magyarosítási szándék, amelynek azonban vajmi kevés gyakorlati haszna volt a magyarságra nézve. Ugyanakkor a 19. század végétől, de főleg a 20. század elejétől már világszerte rossz hírünket keltette, így pocskolva el a szabadságharc alatt és után a magyarságról alkotott, rendkívül pozitív – és az 1860-as évek végéig, sőt részben még azután is fennálló – kép hozadékát.⁸ Másrészt pedig a nem magyar anyanyelvű közegben dolgozó magyar anyanyelvű állami tisztviselők is sokat tettek azért,

⁶ Ahogyan Klebelsberg írta: „Mert mi volt az elmúlt négy évszázadban a magyar nacionalizmus tartalma? Elsősorban *küzdelem* az osztrák centralizáló és germanizáló törekvésekkel szemben. Ez tárgytalanná vált, miután elszakadtunk Ausztriától. Másodsorban harc volt a magyar nacionalizmus a magyar állameszmének beleplántálásáért azoknak a népeknek lelkébe, amelyek hazánk területén éppen azon idő alatt szaporodtak el, midőn a török és a német egyaránt pusztította a magyart. Ez a törekvés is tárgytalanná vált annak következtében, hogy a trianoni béke elszakította tőlünk nemzetiségeinket. A magyar nacionalizmus ekként elvesztette legfőbb tartalmát és így a régi érzés elé új célokat kell állítani. Integritási kérdésekről aktív miniszter magasabb tekintetéből az ország kára nélkül alig beszélhet. Így a magyar neonacionalizmus csak két más céljáról szólhatok: *művelt és jómódú* nemzet akarunk lenni, szóval fajsúlyosabb, mint a bennünket környező népek.” KLEBELSBERG Kuno: *Neonacionalizmus*. Budapest, Athenaeum, 1928. 123–124.

⁷ Bővebben: UJVÁRY Gábor: Aranykor a szorongató történeti helyzetben. A két világháború közötti magyar történetírásról. In: Miklós Péter (szerk.): *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról*. Szeged, Belvedere, 2010. 144–153.

⁸ A magyarságkép romlásáról: JESZENSZKY Géza: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, 1894–1918*. Budapest, Magyar Szemle Alapítvány, 1994. Lásd még: *Magyarságkép és történeti változásai*. Szerk. Pataki Ferenc, Ritoók Zsigmond. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1999.; *Magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. század második felében*. Szerk. Hornyák Árpád, Vitári Zsolt. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2009.; ANDRÁSFALVY Bertalan: *A magyarságkép torzulásai a világban és bennünk*. Keszthely, Balaton Akadémia, 2013.

hogyan az „oláhok, tótok, rácok” és mások lenézésével, durva lekezelésével rontsák a magyarság és a nemzetiségek közötti kapcsolatokat. Mindenesetre ez az állapot a dualizmus ötven esztendőjére érvényes, s emiatt – finoman szólva is – erősen csúsztatnak azok a román, szlovák és szerb historikusok és politikusok, akik ezeréves magyar zsarnokságról beszélnek.⁹

De megfordítva, azon honfitársaink is félrevezetik magukat és másokat, akik Észak-Szlovákiában vagy több száz éve román többségű egykori magyar megyékben keseregnek azon, miért nem beszélnek ott magyarul, vagy a mára már pejoratívra vált oláh, tót, rác elnevezéseket használják, és olyan autóstérképet jelentetnek meg a Kárpát-medencéről, amelyen kizárólag az 1910-es magyar helységnevek találhatók. Ezzel nemcsak a térkép egyik alapfeltételét, a könnyű tájékozódást nehezítik, sőt teszik néha lehetetlenné, hanem elfelejtkeznek arról is, hogy számos – századok óta szinte kizárólag nem magyarok által lakott – település a 20. század elején kapott először magyar elnevezést.¹⁰

Mindezzel nem a trianoni döntés igazságtalanságát kívánom enyhíteni és kisebbiteni. Kevés ennél kegyetlenebb – nekünk, magyaroknak, de szomszédjainknak csakúgy máig sok belső háborúságot és meghasonlottságot eredményező – „béke” született a világtörténelemben. Ráadásul a nyertesek sem jártak vele igazán jól. Állandó rettegésük az ottani magyarok autonómia követelésétől – szerintük: elszakadási törekvésétől –, vagy az, hogy nemzeti identitásuk részben a magyarokkal szemben álló önmeghatározáson alapul, mindenféle képpen egészségtelen folyamatokról tanúskodik. Mikor a szemünkre vetik, hogy mi állandóan Trianont emlegetjük – igaz, jó néhányan tényleg ezt teszik –, jó lenne mérlegelniük, hogy az ezeréves magyar iga gyakori emlegetése is mennyire hamis és történelmietlen. Már csak azért is, mivel a 19. század elejéig a Kárpát-medencei népek azonosságtudatát nem az anyanyelv határozta meg.

Ha elfogadjuk, hogy a szerbeknek több mint 600 esztendő után is joggal fáj az 1389-es rigómezei csata, sőt nemzettudatuk egyik döntő eleme lehet, akkor miért is kárhozzatnak minket, hogy egy nemrégiben, 94 éve történt, számunkra rendkívül fájdalmas, a magyar anyanyelvű lakosság egyharmadának elvesztésével járó, a maradék országot lehetetlen helyzetbe hozó, tisztességtelen békét bírálunk.¹¹ S miért gond az, ha a Kárpát-medencei magyar nemzetrészekkel való együttérzés a magyar nemzettudat, a bel- és a külpolitika egyik legfontosabb alkotóelemévé vált? Hát nem természetes ez? És nem magától értetődő, hogy – miként jó száz évvel ezelőtt a román, illetve a szerb anyanemzet – felkaroljuk és a magyar kultúrnemzet tagjainak tekintjük a határon túli magyarokat? (Elgondolkodtató azonban, hogy számos, többnyire baloldali magyar politikus és gondolkodó is avított, lejárt szavatosságú kacatnak tekinti a kultúrnemzet fogalmát, ezzel mintegy kirekesztve a nemzetből a magukat magyarnak valló, határokon túl élő rokonainkat. Miközben napjainkban, -Kelet- Közép Európában mindenütt nyilvánvaló, hogy az emberek közötti összetartozást elsősorban mégiscsak a közös nyelv és kultúra és a közös történelmi emlékek – mégoly halvány – tudata határozza meg.¹²)

⁹ A kérdés mindmáig egyik legjobb feldolgozása: KEMÉNY G. Gábor: *A magyar nemzetiségi kérdés története*. 1. rész: *A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében, 1790–1918*. Budapest, Gergely R., 1946.; *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában* I–VII. köt. Szerk. Kemény G. Gábor, Budapest, Tankönyvkiadó, 1952–1999. A II. és a VII. kötet kivételével elérhetőek az Adatbank. Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár oldalain is: <http://www.adatbank.ro/belso.php?k=34#alk63> (letöltve: 2014. január 7.)

¹⁰ Erre elrettentő példa: *Magyar élettér autóatlasz*. Budapest, Magyar Élettér Alapítvány, amelynek eddig négy kiadása jelent meg 2005-ben, 2006-ban, 2009-ben és 2014-ben.

¹¹ A rigómezei csatának „választott traumaként” a szerb nemzettudatban betöltött szerepéről: BORDÁS Sándor: *Az agresszív kód*. Székesfehérvár, Kodolányi János Főiskola, 2009. 38–41.

¹² Ahogy a Trianon „sorstragédiáját” tagadó Bauer Tamás – sok hozzá hasonlóan gondolkodó tételeit tolmácsolva – több alkalommal is kijelentette: „Egységes magyar nemzet [...] kilencven évvel a történelmi állam felbomlása után nincs. [...] a nyelv, a kultúra, a távolabbi történelemre vonatkozó tudat és érzésvilág közös, ugyanakkor a mindennapi élet élményvilága, szaktudás-anyaga, az elmúlt évtizedekre vonatkozó történelmi tudásanyag már más, mint ahogy más, mert más államhoz kapcsolódik a gazdasági és szociális érdekek szövevénye. [...] Aki politikusként 2011-ben »egységes magyar nemzetben« gondolkodik, az azzal a múltbeli politikával azonosul, amely hasonlóképpen gondolkodott, vagyis a revíziós politikával, amelynek jegyében Magyarország belépett a második világháborúba. [...] Hogy a magyar jobboldal semmit sem tanult az elmúlt száz évből, azt tudjuk, egyre világosabban látjuk. Baloldaliaknak és liberálisok-

Érthető, ha a nem magyar anyanyelvűeknek keserűséget és fájdalmat okoz, ha a magyarok többsége még mindig otthon érzi magát az elszakított területeken: nem csak a Székelyföldön – ahol magam se szeretnék román lenni – vagy a lakosság száz esztendeje még négy-, manapság már kevesebb, mint egyötödét adó, ám jórészt még magyar kultúrájú Kolozsvárott (inkább persze csak annak szépen felújított belvárosában). De ugyanígy, az egykori tiszta magyarságát mind jobban elvesztő szórványban, a zoboralji településeken vagy az 1910-ben még 85%-ban magyarok lakta Lendván, ahol a magyarság aránya mára 35% körülire esett vissza; és hosszan sorolhatnám tovább. A szlovén és a magyar zászlókkal fellobogózott Lendva pedig mintát nyújthat arra is, milyen könnyen lennének – ha nem is megoldhatóak, de – oldhatóak a türelmes és megértő nemzeti politikával a nemzetek közti ellentétek.

Ám nekünk is vigyáznunk kell, hogy ne csak a sérelmeinket emlegessük újra és újra. Ne tekintsük egyedinek a saját problémáinkat, és értsük meg mások történelmi vagy jelenbéli fájdalmát. A kettős vagy hármas (magyar, zsidó és cseh) identitású – Auschwitzot a szűkebb családjából egyedül túlélő – kiváló tudós, Rákos Péter, akit sokat foglalkoztatott a nemzeti jelleg és önismeret kérdése, a következőket írta Kertész Imre *Kaddis a meg nem született gyermekért* című kötetének cseh kiadásához írott utószavában: „Olyan témáról szól Kertész Imre legújabb könyve, amelyről napjainkban módfelett sokat olvashatni. Módfelett, ezt úgy értem: túlságosan sokat, vagyis fölöslegesen sokat, azaz ártalmasan sokat. [...] A választottság nimbuszától el kell búcsúzni. Aki bármely jószándékúan elkülöníti a zsidó mártíromságot az emberiség öröktől fogva létező egyéb mártíriumaitól, szándéka ellenére kártevő: árvaságra kárhoztatta a zsidó sorsot, megfosztja testvéreitől, fonákjára változtatja és kérdésessé teszi mindazt, amivel éppen a zsidóság az emberiség szellemi-lelki kincsestárát gyarapította.”¹³ Éppen így tesznek azok is, akik a „magyar (bal)sors” kivételességét hangsúlyozzák. Különösen visszás ez abban a sok névvel illetett, Közép-, Kelet-Közép-, Közép-Kelet- vagy Köztes- – a németek szerint Délkelet- – Európaként emlegetett térségben, ahol a maga módján minden nemzetnek különleges a története és a jelene. Magyarország egykor valóban a kereszténység védőbástyája volt, de ezt ugyanilyen joggal mondhatja el magáról Lengyel- vagy Horvátország is. Sokszor mondjuk: hazánk a legkeletibb Nyugat vagy a legnyugatibb Kelet, de a lengyelek és a horvátok is okkal határozzák meg így magukat. A keleti és a déli magyar történelmi határok tényleg a nyugati kereszténység és a nagy nyugat-európai stílusirányzatok utolsó bástyáit jelentették – de ez megint csak így volt lengyel és horvát vonatkozásban is; és hosszan sorolhatnám tovább a példákat. Ezekből is nyilvánvaló azonban: komoly mulasztásunk, sőt már-már bűnünk, hogy keveset, sokszor szinte semmit sem tudunk a minket körbevevő népekről. Róluk alkotott torz képünk visszája az a hamis ábrázolás, ahogy ők minket lefestenek – amit mi megrökönyödve, elborzadva veszünk tudomásul. Mind a kettő valótlan, de – mint minden sztereotípiában – mégis mindkettőben található némi igazság is.

Az se szerencsés, hogy többnyire csak a magas kultúrára gondolunk, amikor a nemzeti jellegről beszélünk. A 18. század végéig, a 19. század elejéig valamennyi Kárpát-medencei értelmiségit, bármilyen anyanyelvű volt is, összekötött a latin nyelvűség, illetve az anyanyelvtől szintén független hungarus-tudat.¹⁴ (Már csak emiatt is badarság ezeréves magyar rabigáról beszélni.) A 19. század azonban vízválasztó volt e szempontból. A saját nyelven történő publikálás egyre inkább elkülönítette, gyakran ellenséggé tette a nem egyazon nemzethez tartozó művészeket és tudósokat. Kölcsönhatások szinte már nem is léteztek. Nem így a népművészetben, ahol az évszázados együttélés eredményeként a magyar szellemi és tárgyi kincseket megtermékenyítette például a román, a románt a magyar és így tovább. Persze ennek ellenére is világosan elkülöníthető egymástól a románhoz legközelebb álló magyarok és a magyarhoz legközelebb álló románok szokásrendszere, ami ismét csak a nemzeti jelleg valamiféle létezését igazolja.

nak azonban nem kellene elfogadniuk ezt a történelemfelfogást, nem kellene trianoni tragédiáról beszélniük.” <http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/72861> (letöltve: 2014. február 2.)

¹³ Idézi: GÁL Jenő: *Rákos Péter életművének statikája és dinamikája*. In: Monok István–Nyerges Judit–Sipos Gábor (szerk.): *Gondolatok a hungarológiáról*, Budapest, Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság, 2012. 37.

¹⁴ A kérdés és annak historiográfiája kiváló összefoglalása: MISKOLCZY Ambrus: A „hungarus-tudat” a polgári-nemzeti átalakulás sodrában. *Magyar Kisebbség*, 2012/3–4. sz. 163–204.

Még a 19. század második felében és a 20. század elején is jócskán találunk olyan tudósokat és művészeket, akik zsidóságukat, németiségüket vagy – jóval ritkább esetben – szlovákságukat feladva váltak a magyar nemzeti aspirációk leglelkesebb híveivé: a magyarországi zsidók és a magyarországi németek (a szászok kivételével) minden további nélkül a magyar nemzet teljesen egyenjogú, szerves részének számítottak. Ismert azon zsidó származású társadalomtudósok és újságírók esete, akik a magyar függetlenségi gondolat és a tisztán magyarrá váló Kárpát-medencei birodalom, a magyar nagyhatalmi törekvések szószólói lettek. A 1962-ben alapított (2009-ben Regensburgba költözött) Müncheni Magyar Intézet létrejöttében, kötetek kiadásában is komoly szerepet játszó Georg Stadtmüller érdekes megjegyzést tett emlékezéseiben 1935-ös nyári, lőcsei tanulmányútjáról. Eszerint az őshonos, jómódú polgárság még ekkor is német anyanyelvű volt, a hivatalnokok és az állami adminisztrációhoz kapcsolódó alkalmazottak jórészt még mindig magyarul, az egyszerű kisemberek viszont szlovákul beszéltek. A magyar nyelv és életforma sajátos erejét és vonzását bizonyította ugyanakkor, hogy Stadtmüller evangélikus német házигazdái – bár otthon németül társalogtak – az utcán már magyarul szóltak egymáshoz, hiszen ez „az előkelő, évszázadok óta magyar uralom és társadalmi befolyás alatt élő, tehetős német polgárság szemében magától értetődő volt”.¹⁵

Herczeg Ferenc vagy Tormay Cécile sváb–német asszimilációs regényei (*A hét sváb; A régi ház*) mellett a saját példámra is hivatkozhatnék. Anyai nagyszüleim svábok voltak, az Arad megyei Újszentannán, egy lassan magyarosodó, jó száz esztendeje 80 százalékaiban svábok lakta településen éltek. Nagypám állami alkalmazottként az impériumváltás után – sokakhoz hasonlóan – nem volt hajlandó letenni a hűségesküt a román uralkodóra, ezért repatriáltak Magyarországra, ahol egy akkor jórészt szintén sváb községbe, Nagymarosra költöztek. Bár nagymamámmal egymás között németül beszéltek, három gyermekük előtt már kizárólag magyarul. Így ők már egy szót sem tudtak németül; ezt – 1956-os menekülése után – nagybátyámnak idegen nyelvként kellett elsajátítania az akkori Nyugat-Németországban. Mi bizonyíthatná ily meggyőzően a magyarság békés asszimilációs erejét, még akár a két világháború között is.

Egy másik történetre is utalnék; minden idők egyik legkiválóbb magyar kultúrdiplomátája, Gragger Róbert sorsára. Gragger körmöcbányai német családból származott, de a hungarus-tudat egyik utolsó képviselőjeként magyarnak vallotta magát. Édesanyjával németül levelezett, és teljesen otthon érezte magát abban a berlini közegben is, ahol 1916-ban, az első világháború kellős közepén létrehozta azt a magyar tanszéket (a következő esztendőből már intézetet), amelyet a poroszok is a berlini tudományegyetem bölcsészkarra egyik legkiválóbb intézetének ítélték a két világháború között. Márpedig a berlini ekkoriban a világ legjobb univerzításai közé tartozott. Gragger 1926-ban fiatalon, mindössze 39 esztendősen elhunyt. Filológusi és irodalomtörténeti munkássága értékes, de nem kiemelkedő, mégis iskolát teremtett. Egyrészt megalkotta a hungarológia fogalmát, amelyről ma is rengeteget vitatkozunk, de a lényege mégiscsak az, amit ő megfogalmazott. Mondhatnám, hogy alkalmazott tudomány, amely mindig a befogadó külföldi város egyetemének elvárásaihoz igazodik, tehát a magyarságot úgy kívánja minél jobban megismertetni az ottani fiatalokkal, hogy az ő igényeikhez alkalmazkodik. Így a nyelvoktatás mellett az irodalom- és történettudományon át más bölcsészszakokig, de akár a közgazdaságig, a jogig vagy éppen a gasztronómiáig és a zenéig terjedhet a tartalma. Ha mindig ilyen praktikusán fogtuk volna fel a hungarológiát, sok helyen kedvezőbb kép élne rólunk, mint napjainkban tapasztaljuk.

Gragger alapítása más szempontból is kulcsfontosságú. Szinte mindenki előtt követendő példává vált, és ennek nyomán igyekezett a magyar állam is a berlinihez hasonló lektorátusok és tanszékek felállítását szorgalmazni. Ezt csak segíteni tudta, hiszen a külföldi, autonóm egyetem döntésére volt bízva, hogy létesít-e magyar – vagy magyar vonatkozású – tárgyakat oktató tanszéket. Nyilvánvaló azonban, hogy ezt sokkal szívesebben tette, ha magyar állami támogatást is kapott hozzá. Másrészt: mindez nagyban hozzájárult a történeti intézetekből és Collegium Hungaricumokból álló külföldi magyar intézményrendszer kialakulásához. Ebben Klebelsberg Kuno elsősorban Gragger tanácsaira és koncepciójára támaszkodott.¹⁶

¹⁵ Georg STADTMÜLLER: *Begegnung mit Ungarns Geschichte*. München, Rudolf Trofenik, 1984. 15.

¹⁶ A hungarológiáról, illetve Graggerről és a külföldi intézethálózatról újabban: K. LENGYEL Zsolt: *Emigráció*,

Miért fontos ez a magyar identitás szempontjából? Azért, mert nyilvánvaló, hogy a rólunk külföldön elterjedt képet nagyban befolyásolta az ottani egyetemeken dolgozó magyar professzorok és lektorok, illetve a magyar állami ösztöndíjjal kiutazó ösztöndíjasok viselkedése, tevékenysége. Történeti források tömegével bizonyítható, hogy a klebelsbergi és a hómani kultúrpolitika idején egyértelműen pozitív volt a tudós magyar értelmiség, ezáltal pedig – sajnos már csak jóval kisebb mértékben – az egész ország külföldi megítélése. (Nem az akkori magyar politikáé, hanem általában az országé, hiszen számos példát hozhatnánk arra, hogy a Horthy-korszak berendezkedésének megbélyegzése a magyarság megbecsülésével és őszinte szeretetével társult, mint a kiváló francia lektor, a későbbiekben is magyarbarát professzor, Aurélien Sauvageot esetében.¹⁷)

Emellett az sem elhanyagolható tényező, hogy a külföldön oktató tanárok, illetve ösztöndíjasok nem csak nemzetközi látókört és tájékozódást nyertek, de – legalábbis többnyire – megtanulták kicsit kívülről is szemlélni hazájukat. Közvetlenül érzékelték, hogy más nemzetbeliek mit, miért és hogyan gondolnak Magyarországról. Szembesültek az „idegen” kultúrákkal, alkalmuk nyílt tudományos és kulturális párbeszédet folytatni más nemzetbeliekkel. Ezáltal pedig olyan külföldi kapcsolatokra tettek szert, amelyeket életük végéig nem csak saját, de hazájuk érdekében is kamatoztathattak és használhattak.

Mindez pedig azért is lényeges, mivel napjaink tudósai – legyenek akár konzervatívok, akár posztmodernnek vagy posztmodern utániak – sem tagadják, hogy a kultúrák között (persze az egyes kultúrákon belül is) gyakran markáns különbségek figyelhetők meg. Ennek pedig nyilván van alapja. S ez talán mégis a nehezen definiálható nemzeti karakterben rejlik. Érdekes következtetésekre jutott ennek kapcsán Bordás Sándor, aki a Szabadka környéki magyarság kiemelkedő – a korabeli világszínvonalánál is magasabb – öngyilkossági rátáját vizsgálva jutott arra a következtetésre, hogy ennek több oka is van. Részben a kibeszél(het)etlen történelmi trauma – az 1944–1945-ös délvidéki magyarellenességek –, részben viszont a kultúrák közötti különbségekből adódó, egymástól eltérő család- és társadalomszervezési modell. (Immár magam teszem hozzá: ebben semmilyen szerepet sem játszott a marxi mintára sokszor manapság is minden folyamat kulcsaként tekintett gazdasági helyzet, hiszen Bordás vizsgálatai idején az ottani magyarok sokkal jobban éltek, mint magyarországi rokonaik.) A közösségi alapú szerbekkel szemben ugyanis a vajdasági magyarok sokkal individuálisabb társadalomban élnek, és szocializációjuk is teljesen más. Míg a szerbeknél napjainkban is szokásos, hogy egy keresztszülő pisztolyt ajándékozik a fiúcsécsémőnek, nálunk ez elképzelhetetlen.¹⁸ Az már persze más kérdés, hogy ez a fajta „vitézesség” és „harciaság”, amely sokáig, egészen az Oszmán Birodalom visszahúzódásáig érdemnek számított szerb, de egyébként magyar vonatkozásban is, miért élt jóval tovább, sőt él még ma is Szerbiában, miközben nálunk már nyoma sincs, és hogy ennek milyen, az egykori Jugoszlávia erőszakos felbomlásával járó következményei lettek az 1990-es évek elején.

Ugyanakkor pontosan nekünk, magyaroknak kellene megértenünk, mit is jelent a szerbek számára Koszovó elvesztése. A jelenlegi helyzet és az etnikai kép ugyan Koszovó Szerbiától történő teljes elválását indokolja, ám ha a történelmi háttérre is figyelünk, mégiscsak a magyarok Trianon-traumájával rokonítható a szerbek érzése. Hasonlóan élik át Koszovó elcsatolását, mint ahogy a Trianon utáni (sőt a mai) magyarok Erdély vagy a Felvidék hiányát, az emiatti fájdalmat és nosztalgiaát. Paradox helyzet, de talán van abban némi igazság, hogy azokkal a nemzetekkel állunk talán a legszorosabb kapcsolatban, amelyekkel a legfeszültebb a viszonyunk és immár két évszázada kölcsönös a bizalmatlanságunk. Mindnyájan Nyugat-Európát fürkesszük, az ottani életszínvonalra és életmódra vágyunk, miközben nem vagy alig vesszük észre, hogy majd egy évezrede mennyire egymásra vagyunk utalva, mi, Kárpát-medencei és kelet-közép-európai nemzetek.

szórvány, *hungarológia*. Válogatott írások, 1985–2012. Budapest, Ráció, 2013, elsősorban 141–248.; UJVÁRY GÁBOR: *Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében*, Budapest, Ráció, 2013, 65–291.

¹⁷ Erre az egyik legjellemzőbb és legszebb példa: Aurélien SAUVAGEOT: *Magyarországi életutam*. Budapest, ELTE Eötvös József Collegium–Budapesti Francia Intézet, 2013.

¹⁸ BORDÁS: i. m. 17., 39–40., 45.

Igaza volna tehát Arthur Koestlernek, amikor József Attila öngyilkossága kapcsán kijelentette: „Magyarnak lenni kollektív neurózis”?¹⁹ Igazuk volt-e azoknak az 1880-as évekbeli, majd az 1930-as évek végi, 1940-es évek eleji kiváló tudósoknak, akik a magyarság egyik legfontosabb jellemvonásának a pesszimizmust tekintették? Amennyiben így lett volna, a magyarság sorsa 1919 után egészen másként alakul: az életképtelennek ítélt ország akár önálló államként is megszűnhetett volna. És 1945 – sőt: 1956 – után sem következett volna viszonylag gyors konszolidáció. Ha pedig, mindezt figyelembe véve, legalább némileg optimistán tekintünk 20. századi történelmünkre, akkor bátran állíthatjuk, hogy az egyik legsikeresebb évszázadunk volt, hiszen a magyarság – minden csapás ellenére is – talpon tudott maradni. Pesszimista, beletörődő és neurotikus hozzáállással ez bizonyosan nem így történt volna. Talán nem véletlen, hogy 1920 után Bethlen István és kultuszminisztere, Klebelsberg Kuno állandóan optimista szemlélettel közeledett a legnyomasztóbb politikai problémákhoz is; Klebelsberg még egy fogalmi konstrukciót, a neonacionalizmus gondolatát is erre épített föl.²⁰ Két évtized után pedig nagyjából ugyanígy történt az 1945 utáni egy-két esztendőben.

Vannak-e ténylegesen ránk aggatott, ránk jellemző nemzeti karakterjegyek? Már a honfoglaló őseinkről szóló első leírások olyan tulajdonságokat említenek, amelyek hosszú századokon át kijelölték a magyarságról alkotott képet. A bizánci szerzők vitéz, szabadságszerető, bátor és jó harcosoknak, ugyanakkor megbízhatatlannak, körmönfontan politizálóknak tartották a magyarokat. Legalábbis Eckhardt Sándor nagyszerű esszéje, *A magyarság külföldi arcképe* (1939) óta tudjuk, hogy ezek a jellemzések a barbárokról szóló antik sablonokra vezethetők vissza – de bizonyosan kellett, hogy legyen némi valóságalapjuk. Annál is inkább, hiszen a „civilizált világ” szemében minden barbár hasonló vonásokkal bír. Márpedig a honfoglaló magyarok a bizánci és a nyugat-európai uralkodók és krónikások szemében mindenképpen barbárnak minősültek, és az ő szempontjukból azok is voltak.²¹ De vegyük csak fontolóra, hogy ezek a sajátosságok még hány-szor jönnek elő történelmünk során: a tatárok, az oszmánok elleni küzdelemben, 1848–49-ben, általánosabban: a kelet felől Nyugat-Európát fenyegető veszedelem elhárításában, de még a második világháborús propagandában is. Ugyanígy az 1956-os forradalom idején vagy akár 1989–1990-ben, sőt napjainkban is, amikor a politikai retorika szintjén sokszor hallunk arról, hogy politikai és gazdasági függetlenségéért küzd az ország, amelyben tízmillió szabadságharcos lakik.

Túlzott individualizmusunk, szalmaláng-lelkesedésünk avagy lobbanékonyságunk, a passzív rezisztenciára, illetve a létfenntartási ösztön miatti realitásra való hajlamunk (ami egyébként eleve ellentmond a szabadságharcos típusnak) és sok-sok más tényező is az állandó jellemzőink közé tartozott a különböző nemzetkarakterológiai tanulmányokban, amelyek legjelesebb szerzői Kemény Zsigmond, Asbóth János, Rónay Jácint, Herman Ottó, Rákosi Jenő, Beöthy Zsolt, Prohászka Lajos és – a vele vitatkozó – Szekfű Gyula, Keresztury Dezső, valamint Németh László, illetve az utóbbi kettővel feleselő, a „Mi a magyar?” kérdését eleve elutasító Bibó István, a fiatalon elhunyt, mára szinte elfeledett Joó Tibor vagy éppen a tartui egyetemen magyar tárgyakat is oktató, 1938-ban a magyar nemzetfogalomról értekező jogász, Csekey István és mások voltak. Nem szándékozom tudománytörténeti fejtegetésekbe bocsátkozni, hiszen olyan kiváló – egymással is gyakran vitatkozó – történészek, szociológusok, pszichológusok és pszichiáterek szóltak erről az utóbbi évtizedekben, mint Bordás Sándor, Csepeli György, Dénes Iván Zoltán, Gereben Ferenc, Gyurgyák János, Hódi Sándor, Hunyady György, Kopp Mária és Skrabski Árpád, Szűcs Jenő vagy Trencsényi Balázs.²²

¹⁹ Arthur KOESTLER: *Egy halott Budapesten* = <http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/jozsefa/koestler.htm> (Letöltve: 2012. február 16.)

²⁰ UJVÁRY Gábor: Kultúrfölény és neonacionalizmus. Klebelsberg Kuno és Tormay Cécile kapcsolata. In: Kollarits Krisztina (szerk.): *Tormay Cécile-émlékkonferencia*, Budapest, Magyar Művészeti Akadémia, 2013. 147–176.

²¹ ECKHARDT Sándor: A magyarság külföldi arcképe. In: Szekfű Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1939. 87–136.

²² Összefoglaló igénnyel újabban: GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet*. Budapest, Osiris, 2001.; Uő: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris, 2007.; Uő., *Magyar fajvédők*. Budapest, Osiris, 2012.; TRENCSENYI Balázs: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*. Budapest, Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, 2011.

De említhetném a sokat bírált, ám sok szempontból azóta sem meghaladott vállalkozást, a Szekfű Gyula szerkesztette *Mi a magyar?* című kötetet is (1939), amelynek szerzői a korszak legbefolyásosabb magyar értelmiségijeitől verbuválódtak (Babits Mihály, Bartucz Lajos, az imént írásának címével együtt szóba került Eckhardt Sándor, Farkas Gyula, Gerevich Tibor, Kerecsényi Dezső, Keresztury Dezső, Kodály Zoltán, Ravasz László, Szekfű Gyula, Viski Sándor, Zolnai Béla és Zsirai Miklós). Valamennyien saját szakterületük kiválóságai voltak. Mint Szekfű az előszóban meglehetősen nyíltan bevallotta, a kötet aktuálpolitikai célokat is szolgált. A magyarságot fenyegető német szellemi veszedelmekre kívánt figyelmeztetni. Furcsa ellentmondásként egy olyan szerzővel – Farkas Gyulával – is, aki éppen a megjelenés esztendejében, magyar állampolgárságát kényszerűen feladva lett immár kizárólag német állampolgár, s Gragger utódaként a berlini egyetem Magyar Intézetének, illetve a Collegium Hungaricumnak az igazgatója volt.²³

A tanulmánygyűjtemény 1936 körüli tervezésekor – emlékezett Szekfű – „[...] még kevesen vették észre a láthatár szélén a felhőket, melyek még csak felvonulóban voltak, és amelyekről még kevesebben képzeltek el, hogy egyszer majd sötét árnyakat vethetnek erre a napsugaras országra. Bevallom, mi sem éreztük a veszedelmek igazi nagyságát, de szorongó érzésünk volt és arra gondoltunk, hogy ezzel a könyvvel útbaigazítjuk azokat a jóhiszemű magyarokat, akik a kíméletlenül ránk rohanó szellemi áramlatok, propagandák káoszában, amikor magyar magyarra mutat mint rossz, gyöngye, hamis, beteg magyarra, nem tudják többé, mi is az igazi magyarság.” A „normafélének” szánt kiadvány nehézségeiről és a kutatás korlátairól sem feledkezett meg a szerkesztő: „[...] egyetlen ember, legyen az kitűnő szakember vagy a modern világ szellemiségének mégoly kiemelkedő alakja is, képtelen a nemzeti jellem összetett jelenségét pontosan, a valósághoz ragaszkodva leírni. Igaz, majd minden nemzetnek van jellemrajza legnagyobb fiaitól, azoktól, akik őt leghevesebben, legszenvedélyesebben szerették, de ezek a jellemrajzok az elkerülhetetlen lírai vonásokon kívül a hic et nunc, az adott időbeli és társadalmi körülmények színfoltjait is hordozzák. [...] Tudományosanabban képzett olvasóinknak fel fog tűnni a nemzetfogalomra vonatkozó terminológia változatossága: népet, nemzetet egyes szerzők váltakozva emlegetnek, s nép, nemzet, nemzetiség, nacionalizmus, nemzet- és kultúrállam fogalmát egyáltalán nem definiálják. A hazai és külföldi erre vonatkozó irodalom áttanulmányozásából arra jutottunk, hogy mindezen fogalmak értelme rendkívül ingadozó és alig lehet két szerzőt találni, akinek nézetei azonosnak volnának.”²⁴

Hosszan idéztem, de talán nem hiábavalóan. Két okból sem. Egyrészt: bármennyi új és még újabb eredmény születik a különböző típusú, nemzeti jellemre vonatkozó kutatásokból, sokkal többet még ma sem tudunk róla, mint 75 évvel ezelőtt. Az ugyancsak a *Mi a magyar?* címmel 2005-ben Romsics Ignác és Szegedy-Maszák Mihály szerkesztésében megjelent kötet is elsőrangú írásokat tartalmaz, de a dilemma megoldásához ennek szerzői (Andrásfalvy Bertalan, Bálint Csanád, Esterházy Péter, Grendel Lajos, Ormos Mária, Végl László) sem jutottak sokkal közelebb, mint 1939-ben elmélkedő elődeik. Akkor sem, ha egészen másként – nem a „régisztereotípiák” alapján, hanem sokkal inkább a dekonstrukció szándékával – közeledtek témájukhoz.²⁵

Ráadásul mintha a '30-as évek végi problémák részben ismétlődnének napjainkban is. Hiszen a fajelmélet, a turanizmus és az „egyedül vagyunk”-szemlélet még mostanában is sokak szemében népszerű, holott már a két világháború között is számosan cáfolták hitelességüket és érvényességüket. Az 1939-es kötet szerzői mellett a korszak két meghatározó kultúrpolitikusa, Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint is. Az utóbbi nemcsak a finnugor nyelvrokonság mellett állt ki – amely a török népekkel való, hosszú ideig tartó történelmi kapcsolatok mellett érvényesült, ezért már önmagában is komoly vérkeveredést jelentett –, hanem a fajelmélettel is élesen szemben állt annak dacára, hogy politikusként németbarát volt. Történeti munkáiból azonban ez sohasem derült ki, hiszen – sok utódjával ellentétben – világosan el tudta egymástól választani a tudományt

²³ Farkas állampolgárságáról: UJVÁRY GÁBOR: *Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében*. 1. köt. Budapest, Ráció, 2013. 250.

²⁴ *Mi a magyar...* i. m. 7., 10–12.

²⁵ *Mi a magyar?* Szerk. Romsics Ignác–Szegedy-Maszák Mihály. Budapest, Habsburg Történeti Intézet–Rubicon, 2005.

a politikától. „A történetíró – jelentette ki 1943-ban –, ha igényt tart erre a nagy tisztességet jelentő címre, felül kell hogy emelkedjen a mindenkori napi politika látókörén, mert tudományos és nemzeti célját csak a múlt szellemébe való beleélés által érheti el. Ma jelentős, sőt sorsfordító eszmék és törekvések múltba vetítése – utalt Hóman a fajelméletre is –, bármily tiszteletreméltó, de a tudománytól idegen szempontok érvényesítése szép illúziókat teremthet, de semmiképpen sem vezet a múlt megismeréséhez és a jövő szolgálatához.

Tudjuk jól, hogy a legtárgyilagossabb történetíró sem tud teljesen elszakadni a maga egyéni és kortudatától, mégis törekednie kell e hatások kiküszöbölésére, mert ha tudományát a napi áramlatoktól független nemzeti és tudományos célok szolgálata helyett korszerű politikai irányzatok és törekvések igazolására használja fel, elveszti hitelét, és megingatja a történelem megbízhatóságába vetett bizalmat.

Gyakran halljuk, hogy a történet a múlt politikája és a politika a jelen története. Ha ez a megállapítás nem szabatos is, sok igazság van benne. Az államférfinak mindig hasznára van a történet ismerete, s a történetíró sem vallja kárát, ha betekinhet a gyakorlati politika műhelyébe. A múlt politikáját azonban éppoly kevésbé szabad a jelen szemszögéből vizsgálnunk és értékelnünk, amint hogy az államférfi sem folyamodhat a történet folyamán gyakorta bevált, de ma már a körülmények változása miatt idejüket múlt politikai eszközök alkalmazásához.”²⁶

Manapság mind többen vannak, akik vitatják vagy tagadják bármiféle nemzeti jellegzetesség létét. Magyarországon többnyire éppen azok utasítják el az erről folytatott vitákat, akik azután, kissé következetlenül – mert sokan nem fogadják el az ő egyedül üdvöztőnek hirdetett nézeteiket – mindenféle sztereotípiákat olvasnak a velük nem egyező véleményt hangoztatók fejére. 2005-ben például az egyik – magát liberálisként meghatározó – miniszter kijelentette, hogy nálunk gyanús gazdagnak lenni, hiszen az irigység nemzeti karakterünk része, de ha elfogadottá válik a kreativitás tisztelete, akkor az irigységet majd felválthatja a közös büszkeség.²⁷ Ezzel szemben mások, jellemzően a valamelyik szélsőjobboldali csoportosuláshoz tartozók, olyan identitásképző jegyeket ismernek fel a magyarokban, mint a bizonyíthatatlan közvetlen hun leszármazás. Azonközben, hogy Eckhardt Sándor már 1939-ben megfogalmazta: „Nyugati ember nem igen érti, mi dicsőséget lát a magyar ember abban, ha a nagy világpusztító Attila hunjaitól származtatja magát.”²⁸ Ugyanilyen a törökökkel, a mongolokkal, a koreaiakkal, az indiánokkal vagy a sumérokkel való rokonság számukra boldogító tana – az pedig nem zavarja az ezt vallókat, hogy ezek már eleve kizárják egymást. Máskor Jézus magyarságának hirdetése vagy éppen a 40000 éves magyar írás bizonyítékainak sorolása és más hasonló fantazmagóriák diadalmaskodnak, amelyek közül a legenyhébb a finnugor nyelvrokonság teljes tagadása. Ha pedig valaki szóvá teszi bántó dilettantizmusukat, akkor a Habsburg-párti, sőt a magyarság elveszejtésének aknamunkájában élen járó „akadémiai tudományosság” ellen kelnek ki.

A két szélsőség mellett azonban – szerencsére – számos pozitív példával is találkozhatunk. A magyar parlament által egyhangúlag megszavazott Hungarikum-törvény (2012:XXX. tc.) és az annak nyomán megszületett, állandóan bővülő Magyar Értéktár vagy akár a különböző néprajzi tájegységek zene-, tánc- és énekhagyományait nagy sikerrel népszerűsítő *Fölszállott a páva* című tévévetélkedő mind-mind idesorolandó. Ezek politikai pártállástól függetlenül élvezik a magyar lakosság döntő többségének támogatását. Félig-meddig az annyt – és teljes joggal – hiányolt nemzeti minimum egyik pótlékeként.

Ezzel szemben viszont a Nemzeti Összetartozás Napjáról szóló 2010-es kezdeményezést már az MSZP ellenkezésével és az LMP tartózkodásával fogadta el az országgyűlés (2010: XLV. tc.). Pedig annak első emléknapiján, 2010. június 4-én Sólyom László köztársasági elnök olyasmit fogalmazott meg, amiről – megint csak pártszimpátiáktól és ideológiáktól mentesen – az egészséges nemzettudat jegyében egyet kellene érteni. „A mai emléknapi akkor tölti be feladatát – hangsúlyozta Sólyom –, ha a trianoni békeszerződés után 90 évvel valóban új korszakot nyit a nemze-

²⁶ HÓMAN Bálint: Elnöki megnyitó beszéd. *Századok*, 1943/4–6. sz. 151–152.

²⁷ Kóka János ezt a Magyar Innovációs Szövetség 2005. évi közgyűlésén jelentette ki: <http://www.vg.hu/gazdasag/gazdasagpolitika/koka-szerint-nemzeti-karakter-az-irigység-79457> (letöltve: 2011. január 5.)

²⁸ ECKHARDT: i. m. 92.

tünk egészéről való gondolkodásnak és cselekvésnek. Új korszakot abban az európai környezetben, amelynek számos meghatározó elemét valóban az első világháborút lezáró békerendszer határozta meg, de amelyben az azóta eltelt közel egy évszázad történelme, uralkodó eszméinek és jogrendjének változásai immár teljesen más hozzáállást tesznek lehetővé, sőt kívánnak meg. [...] A megrázkódtatás után a nemzet önértelmezését kellett újrafogalmazni és felépíteni. És nem csak a magyar nemzet önképét kellett újraalkotni, hanem viszonyunkat is a Kárpát-medencében élő többi néppel – akik számára mindez nemzetépítő törekvéseik sikerét jelentette.

Ez a kettős feladat – önazonosságunk és a szomszéd népekhez való viszony – azonban nem új; a modern Magyarország egész történelme során előttünk állt. Sorsfordulóink csupán kiélezték a kérdést, illetve megmutatták, hogyan végeztük el a feladatot. Hiszen a magyarság és Magyarország határai sosem estek egybe. Ugyanaz volt Magyarország próbatétele akkor is, amikor egy soknemzetiségű királyság legnagyobb nemzete voltunk, s azután is, hogy a magyar nemzet egyharmada kisebbséggé vált a körülöttünk létrejött soknemzetiségű utódállamokban.” Sólyom egyben leszögezte: a kulturális nemzetek igenis léteznek, és függetlenek az államhatároktól és az állampolgárságtól. Mégis tiszteletben tartják azokat, hiszen a kulturális nemzet tagjai nem törekednek rá, hogy ugyanabban a politikai nemzetben egyesüljenek.²⁹

Bár a két világháború között a revízió általánosan elfogadott vágyként létezett még, az előbbieken azért is tartottam fontosnak Szekfű 1939-es sorait citálni, hogy lássuk: a különböző történelmi helyzetek, illetve az azokban elfoglalt pozíciók mennyire eltérő reakciókat válthatnak ki, akár ugyanabból a tudósból is. Szekfű *Száműzött Rákóczi* című munkájának 1913-as megjelenése – a korabeli magyar nemzettudat súlyos sérüléseiről árulkodóan – minden idők egyik legindulatosabb és leghosszabb ideig, 1916-ig tartó, páratlanul heves, köteteket megtöltő hozzászólásokra rúgó értelmiségi-publicisztikai vitáját eredményezte. Pusztán azért, mert Szekfű az 1711 utáni Rákóczi alakját botlásaival, esendőségeivel együtt, élvezetes stílusban mutatta be és tette igazán emberivé, amit sokan szentséggyalázásnak tartottak. Nem mellesleg az emigrációs politizálás hiábavalóságára is rámutatott. Ezáltal pedig Kossuth torinói száműzetésére is utalt, amiről végül élete alkonyán az utolsó nagy művét írta (*Az öreg Kossuth*, 1952), lényegében megismételve negyven esztendővel korábbi tételét. Szekfű tehát pályája kezdetén és csúcán – mint például Bethlen Gábor-életrajzában (1929) – és, bár jóval óvatosabban, de annak végén is tabukat döntögetett. Nem deheroizált, hiszen hőseit ő is a magyar történelem legkiválóbbjai között tartotta számon, de addig szentként tisztelt, érinthetetlen és kultikus történelmi személyiségek gyengéit is bemutatta. Így árnyalta – és törte végül szét – a róluk élő, megmerevedett képet, és ezt a magyar értelmiség többsége nehezen tudta feldolgozni és elviselni.

Ezért Rákóczi-könyvét sokan és szenvedélyesen támadták. Szülővárosából, Székesfehérvárról olyan levelet kapott, miszerint jobb, ha többé nem lépi át annak határát. „Több magyar polgár” névtelen levélben hozta a tudomására, „hogy a Rákóczit gyalázó könyve miatt szövetkeztünk arra nézve, hogy valamennyien és minden ismerősünkkel a kutyáinkat ezután Szekfűnek és Riedl-nek [Riedl Frigyes a kötet egyik lektora volt] fogjuk nevezni, a magok meggyalázása végett.”³⁰ S ha már kutya, volt, aki kijelentette: „Persze, a számár a kimúlt oroszánt rugdossa. Rákóczi minden becsületes magyarnak és az emberiség jobbainak tündöklő példaképe! Tanulja meg ön, hogy a kutya hiába ugatja a holdat, annak fényét le nem ugathatja: nagyon kicsi ön ahhoz – meg az akadémia is –, hogy Rákóczi fényét és dicső nagyságát leugassa.”³¹ Végül az elhúzódó disputából ugyan Szekfű került ki győztesen, az éveken át folytatott pengeváltások azonban nem maradtak hatástalanok további munkásságára. Hozzájárultak a 19. század végi és a 20. század eleji Magyarország kíméletlen kritikáját nyújtó, egyben az ellenforradalmi korszak ideológiáját részben megalapozó *Három nemzedék* megírásához, majd a '30-as évek elejétől az akkori magyar politikából való kiábrándulásához is.

²⁹ http://mandiner.hu/cikk/20100604_a_koztarsasagi_elnok_beszede_a_nemzeti_osszetartozas_napjan (letöltve: 2013. augusztus 10.).

³⁰ ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattára, G 628, Névtelen levél Szekfű Gyulának, 1915. június.

³¹ Uo. B. Nagy Gergely Szekfű Gyulának, 1915. december.

Aztán 1939-ben Szekfű bátran érvelt a német szellemi behatolás ellen. Nyolc évvel később, immár moszkvai követként – miközben tanítványainak arról beszélt, hogy az oszmán hódoltságánál is hosszabb és kegyetlenebb szovjet megszállásra kell berendezkedni – az adott világpolitikai helyzetet értékelve arra a következtetésre jutott, hogy Magyarországnak nincs más útja, mint a Szovjetunió melletti kiállás. Tekintetbe kell venni a realitásokat – bizonygatta –, amelyek arra intenek, hogy csak a nagy szovjet állam érdekszférájába tartozhat Magyarország.³² Ennek 1947-ben ugyan tényleg volt alapja – 1939-ben viszont annak is, ha valaki azt hirdette: a németekkel való konfrontálódás Magyarország vesztét okozhatja. Bibó István éppen 1947 körül írta azokat a – saját korában nem, az 1980-as évektől azonban rendkívüli hatású – műveit a magyar demokrácia válságáról, a kelet-európai kisállamok nyomorúságáról, az eltorzult magyar alkatról és zsákutcás történelmünkről, valamint a zsidókérdésről, amelyek Szekfű hamis realizmusát is bírálták, egyben pedig az etnokulturális közelítésmódot és a magyar alkatról folytatott vitákat is kárhoztatták.

Jómagam azonban – a korábbi perlekedéseket lebontani szándékozó – Bibó István híveként sem vagyok a fogalom és a jelenség dekonstrukciójának híve. Hiszen az eddig leírtakból is világos talán: hiszek valamiféle nemzeti jelleg, jellemző vagy nemzetkarakterológia létében. Például olyanban, amelyet Mikszáth a 19. század végén és a 20. század elején oly sokszor és mindig meszerűen megfogalmazott (és amelyet általában még a poszt-posztmodern képviselői is elfogadnak): „Mi a nemzet jogainak, alkotmányának, szabadságának megsértett haragjával jövünk össze a pozsonyi országgyűlésen, hogy elmondjuk sérelmeinket annak a királynőnek, aki bennünket még magyarságunkból is ki akart vetköztetni; és ez a királynő közénk hozza tehetetlen kisdédét, könynyekre fakad és mi elfelejtjük sérelmeinket, tiprott jogainkat és lelkesedve kiáltunk föl: moriamur pro rege nostro!

Mi gr. Széchenyi István nagy eszméit hidegen fogadjuk és a hazaszeretet odaadó lelkesedésével rohanunk Kossuth után a vészbe. És azt az embert, akinek eszméire alig ügyeltünk, egypár év múlva megtettük: legnagyobb magyarnak.

Arra a másikra pedig, akinek egy szava elég volt, hogy vagyont és életet áldozzunk érte, mert az ő személyében láttuk a hazát és a hazában csak az ő személyét: arra a másikra egypár év múlva ráfoglunk, hogy elvitte kincseinket, nyomorba taszította az országot, csak hogy önmagát megmentse, csak hogy ő gondtalan éljen idegen hazában.” (*A politika svindlerei. Prológ, 1878.*)³³ Vagy másutt: „A magyar nemzet a politikai pártoskodás nemzete. Azon terméktelen harcok elfoglalnak mindent, mint a láva hömpölygő tüze, mely alatt elhal ami él, ami szerves. A szemközt álló pártok szenvedélye nem kímél senkit és semmit; és míg minden párt saját pártbelijének hibáját is erénynek tünteti föl, ellenben az ellenpárt erénye is hiba lesz előtte.” (*Wenckheim Béla b., 1879.*)³⁴

Mikszáth és mások nyomán – néha homályosan ugyan, de – hiszek a nemzeti jelleg létében, még akkor is, ha a nemzetben belüli csoportérdekek meglehetősen eltérőek lehetnek egymástól. A nemzeti sajátosságok tartalmát azonban koronként változónak, ezért nehezen megfoghatónak tartom.

Összegezve: Kárpát-medencei történelmünk során többé-kevésbé állandóan elütöttünk környezetünktől, a szomszédainkhoz és különösen a távolabbi nemzetekhez képest mindig némileg mások voltak a mindennapi szokásaink, cselekedeteink, reakcióink és jellemzői sajátosságaink. Nem is beszélve az Európa közepén rokontalan és szokatlan nyelvünkről, amely gondolkodásunkat, ezáltal tetteinket is igen erősen befolyásolja és alakítja, de ez már egy külön dolgozat témája lehetne.

A nemzeti jelleg tehát olyasvalami, amely a magukat magyarnak vallók többségére jellemző, de koronként folyamatosan változik. Megfoghatatlan, elemei sokszor mégis megragadhatóak. A „Mi a magyar?” kérdésre ezért sohasem lehet végleges, mindenki által elfogadott választ adni és kap-

³² Szekfűről legutóbb: *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében.* Szerk. Ujváry Gábor, a szerk. munkatársa Nagy József Zsigmond. Budapest, Ráció, 2011.

³³ <http://mek.oszk.hu/00900/00900/html/13.htm> (letöltve: 2013. december 20.)

³⁴ <http://mek.oszk.hu/00900/00900/> (letöltve: 2013. december 20.)

ni, de ettől még meg nem szűnően, folyton keresnünk kell azt. Kinek-kinek a tehetsége, a tudása, a hite, a vonzalmai szerint. Hogy időről időre, kicsi lépésenként mégiscsak közelebb juthassunk a válaszhoz: mi, hogyan, miért és miként is magyar. Hiszen, megint csak Mikszáthot idézve: „A magyar ember szereti keresni az igazságot. De nem szereti megtalálni. És ha mégis megtalálja, mindjárt beleun: ejnye, de kellemetlen pofája van!” (*Új Zrinyiász*, 1898.)³⁵

³⁵ <http://mek.oszk.hu/00900/00956/00956.htm> (letöltve: 2013. december 20.)